

НІМЕНКО Н.А.

МІФІЧНІ ТА РЕАЛЬНІ СКАРБИ ГЛИНСЬКОГО ГОРОДИЩА НА РОМЕНЩИНІ

На основі маловідомих документів з колекції Роменського краєзнавчого музею простежується історія пошуків скарбів і наукових досліджень на Глинському городищі "Замок" наприкінці 20-х років ХХ ст.

На різних етапах розвитку суспільства і держави певні аспекти історичного досвіду набувають особливого значення. Так, в умовах створення незалежної України центром тяжіння багатьох дослідників стала регіональна історія. І це не випадково, адже прогалини загальних історичних знань певною мірою заповнюються саме завдяки інформації, що криється у сховищах невеличких архівів, музеїв, приватних колекцій.

Вже досить тривалий час об'єктом наших досліджень є наукова спадщина видатного українського і російського вченого-енциклопедиста проф. М.О.Макаренка (1870-1938). Наукові пошуки дали певний результат, але підняли на поверхню цілу низку проблем. Серед них - спроба знайти згадки (краще - документи) про тих, хто протягом багатьох років знаходився поруч з Миколою Омеляновичем, вчився і допомагав йому у різнобічних наукових студіях і певною мірою може вважатися учнем вченого. На жаль, створити класичну наукову школу М.О.Макаренку не вдалося, адже починаючи з 1924 р. проти нього почалися репресії, що добігли логічного кінця у 1938 р., і приблизно у цей же час під каток політичної системи потрапили і його молодші колеги.

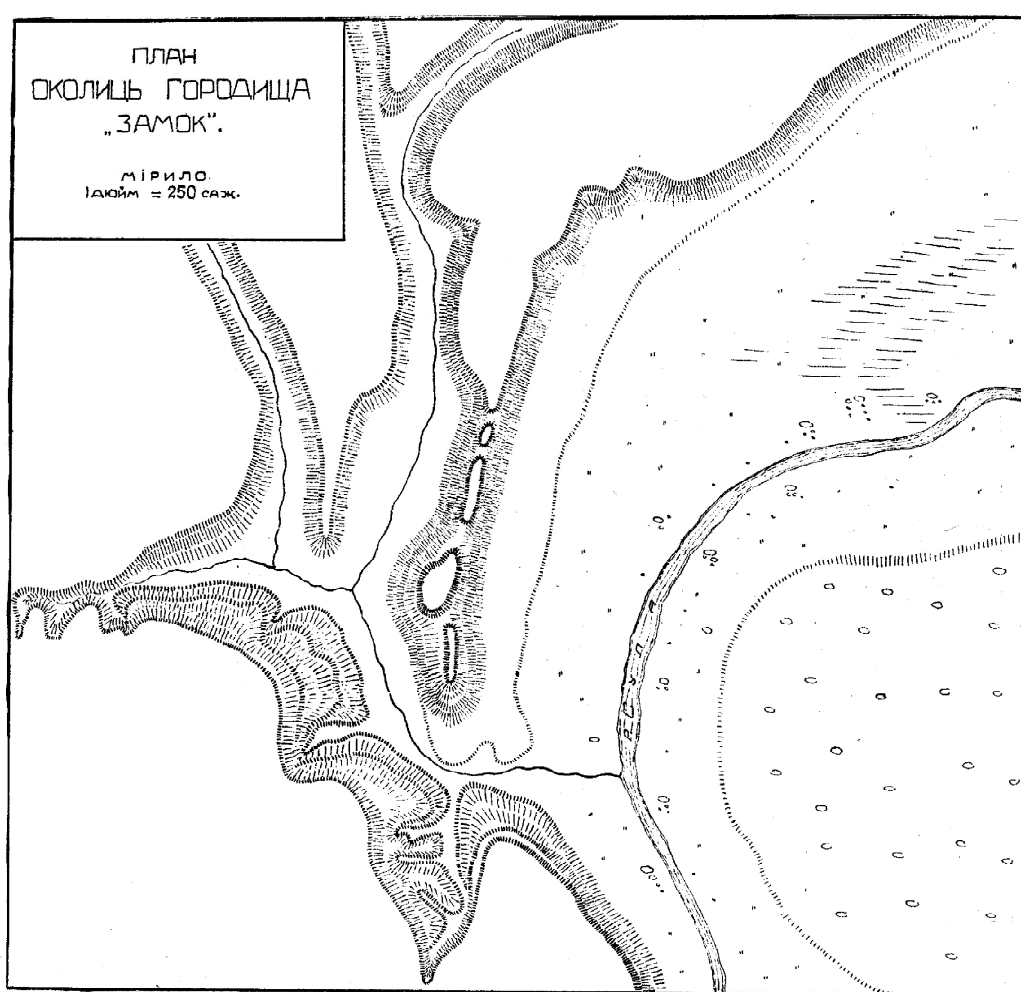
Проте, певна інформація збереглася, що дає нам підстави стверджувати, що одним з тих, хто пройшов археологічну, мистецтвознавчу і музейну школу М.О.Макаренка, був Михайло Максимович Семенчик - один з організаторів і перший директор Роменського окружного (краєзнавчого) музею, згодом - самостійний дослідник пам'яток старовини, про що свідчать як наукові публікації, так і звіти, що зберігаються у Науковому архіві Інституту археології НАН України [1]. Зрештою, окремі сторінки, присвячені цій людині, побачили світ і на сторінках цього видання [2].

Усі наявні публікації висвітлюють копітку праці М.М.Семенчика та його колег з метою дослідження, збереження і охорони пам'яток старовини, створення і збагачення Роменського музею. Проте, поза увагою дослідників залишилися невеличкі клаптики пожухлого паперу у фондах Роменського музею, що стосуються повсякденного життя його співробітників і відвідувачів, а для нас становлять унікальне джерело. Подвійною вдачею вважаємо той факт, що з окремих папірців нам вдалося відтворити кілька цікавих фрагментів з історії музейного життя і з'ясувати певні аспекти співпраці з провідними науковими установами.

Тож, на підставі маловідомих документів з фондів Роменського краєзнавчого музею спробуємо розповісти про історію пошуків скарбу на Замковій горі у Глинську, яка дала змогу ще раз доторкнутися до історії дослідження стародавнього городища.

Серед найбільш розповсюджених у світі легендарних сюжетів можна виділити перекази про неймовірні багатства, що десь у землі (печері, воді тощо) сховали заощадливі пращури. А якщо вдається знайти хоча б незначне підтвердження цим розмовам - скарбощукачі-романтики ладні з лопатою пройти не один десяток кілометрів, причому не-задумуючись про можливі наслідки самовільних розкопок.

Історія, що нас зацікавила, почалася наприкінці XIX ст. Саме тоді Д.Я.Самоквасовим на території Роменщини були виявлені перші кургани і городища [3]. Починаючи з 1901 р. і до 1929 р. з перервами дослідження тут проводив М.О.Макаренко. Завдяки наполегливій праці, професійній інтуїції, великому досвіду і широкій ерудиції вченому вдалося не лише виявити, а й описати пам'ятки невідомої археологічної культури, що отримала назву роменської [4]. Саме завдяки М.О.Макаренку мешканці навколишніх сіл дізналися про наявність під ногами решток поселень і поховань минулих віків, більше того - взяли участь у проведенні досліджень як копачі або спостерігачі.

Посульська археологічна експедиція М.М.Семенчика. 1927 р.

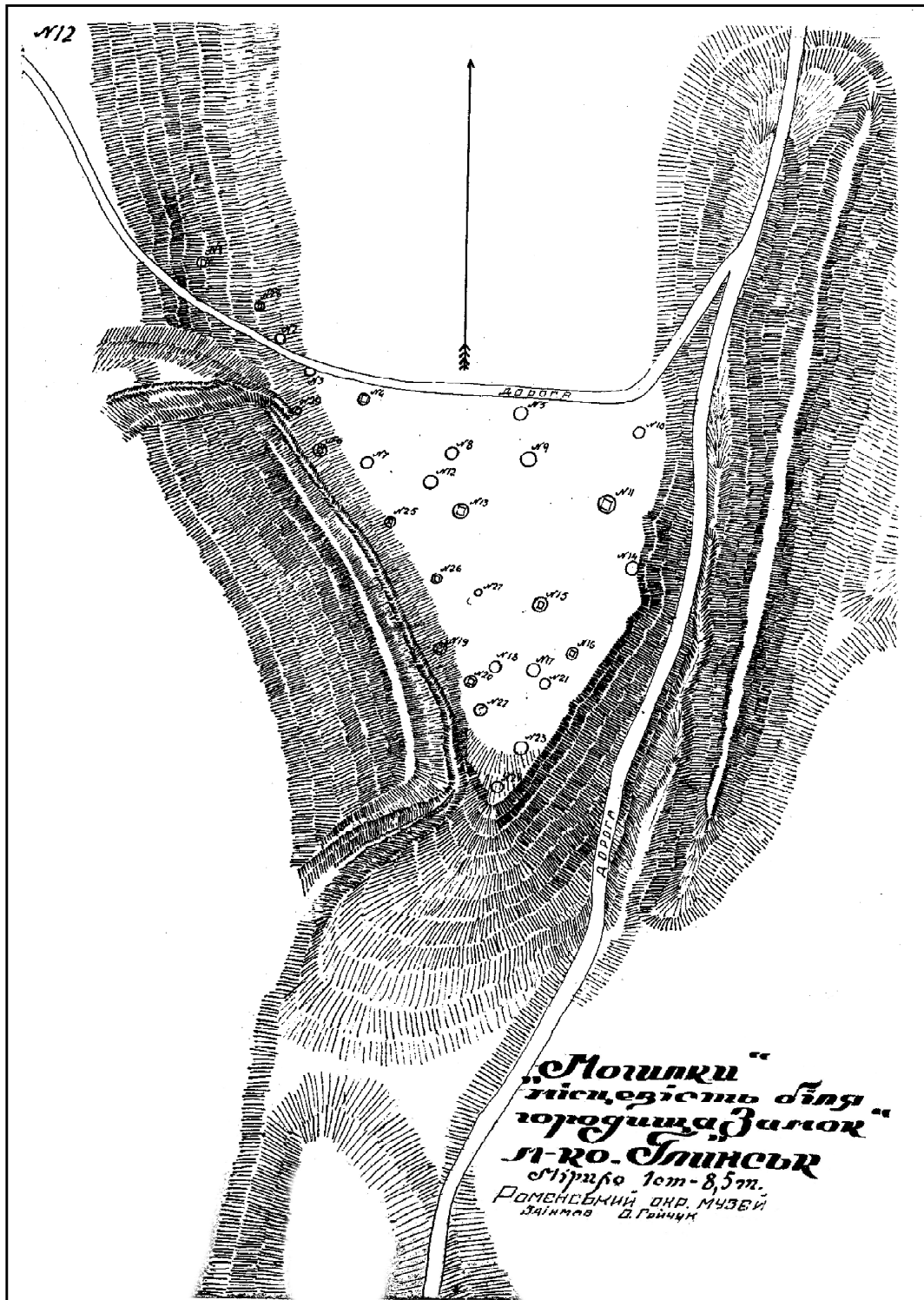
Протягом 20-30-х років обстеження регіону разом з колегами здійснював і М.М.Семенчик, особливо плідно - у 1927-1928 рр. [5]. Усе це відродило серед неосвічених селян легенди про наявність захованих у землі старовинних скарбів. Відгомін однієї з них набув широкого наукового резонансу.

1 вересня 1928 р. до квартири М.М.Семенчика увійшов мешканець с.Сакунова Слобода Пуд Несторович Федіна і розповів господарю наступну історію. У віці 12 років він пас худобу на городищі “Замок” у Глинську разом із 120-річним дідом, який повідав про те, що “здесь великая добыча, в льоху на городищи є золото і другії вещи - золотой конь, збруя, шашикі” і навіть вказав місце скарбу [6]. Дід же про це довідався свого часу від інших старожилів і був упевнений у правдивості інформації.

Проте, маленький Пуд невдовзі забув про цю розмову і згадав про неї лише тоді, коли “глас явився в 1927 р. перед Спасом”: вдень на власному подвір’ї в Сакуновій Слободі він побачив Глинську гору “Замок”, на якій стояла дівчина років 17 у “чорному платті як у баришні, на голові плісовій підбрівник во всю голову, широченький, а на ньому золоті зубчики...” і просила “по мужицькому, по простому” відкопати її і те, що поховано: “два коня богатырської, оббиті золотом, шашики золоті, одна бочка золота, одна срібла, одна міді” [7]. Це видіння з’являлося протягом року разів з 10, причому дівчина просила відкрити поховання разом із священником, відслужити молебень аби зняти якесь закляття.

Гість, за словами М.М.Семенчика, дуже хвилювався, боявся, щоб його не сприйняли за божевільного, і, немов би виправдовуючись, розповів, що з дитинства вирощував хліб, закінчив Сакуновську школу і останні 30 років лікує людей травами. Більше того, багато років працював “оспопрививателем” під керівництвом лікаря Волянського у рідному селі, а також відомих лікарів Бартоша, Яновського, Лободовського у Ромнах наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. Тож, він є освіченою і поважною людиною. Проте, “глас” його надзвичайно турбує, “життя не дає”. Пуд Несторович припускає, що або його “золото просить”, або “закопана дівчина в льохові”. Несила більше терпіти, він вирушив до Глинська (60 верст від Сакунової слободи), знайшов те місце, на яке вказував старий пастух, і хотів власноруч його розкопати. Проте, місцеві мешканці заборонили це робити, натомість направили до завідуючого окружним музеєм у Ромни [8]. Так Пуд Несторович опинився перед М.М.Семенчиком і просив провести розкопки на Замоквій горі, причому зробити це ще до зими, бо “дівчині холодно”. Він навіть плаття їй підготував.

Як зазначалося, Глинське городище і гора Замок вже досить тривалий час перебували у колі археологічних досліджень. У 1873 р. відомий археолог Д.Я.Самоквасов розпочав надзвичайний проект - створення загального каталогу “стародавніх земляних насипів” [9]. Для здійснення цієї мети він розробив анкету обстеження археологічних об’єктів, яка була розіслана по всій території Російської імперії. Виконання величезної за обсягом роботи потребувало активного залучення добровільних помічників із числа провідних фахівців. Так, за відкритими листами Д.Я.Самоквасова наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. археологічні обстеження проводили В.А.Городцов, І.Я.Стеллецький, В.Г.Ляскоронський, В.Р.Апухтін та інші [10].

Посулська археологічна експедиція М.М.Семенчика. 1928 р.

Подібна робота проводилася і на Роменщині. Д.Я.Самоквасов побував тут у 1877 і 1889 рр. і виявив численні кургани поблизу сіл Аксютині, Ведмеже, Липове, Ярмолинці, а також 35 курганів поблизу і 6 - у самому Глинську [11].

Починаючи з 1901 р. до цієї роботи долучився і М.О.Макаренко, який описав не лише кургани, а й городища, у тому числі і поблизу Глинська. Багаторічні дослідження археологічних пам'яток у цьому регіоні були узагальнені Миколою Омеляновичем у монографії *“Городища і кургани Полтавської губернії”* [12], до якої увійшли як напрацювання Д.Я.Самоквасова, так і самого автора. Стосовно Замкового городища М.О.Макаренко зазначав, що воно знаходиться у Глинську, на березі Сули, має довжину 286 саж. і поділене на три частини дорогами: перша - *“замок”*, довжина - 72 саж., ширина - 40 саж., діаметр - 171 саж.; друга - примикає до берега Сули, довжина - 102 саж.; третя - *“могилки”*, примикає до гори, довжина - 110 саж. Загалом, поверхня городища (за винятком *“замка”*) горбкувата; зі східного боку воно примикає до Сули, з північно-західного і південного - до її притока Мухавця і глибокого яру; зовнішні укріплення збереглися зі східного і західного боків. Городище добре збереглося, за винятком другої частини, де місцеві мешканці добували глину для виготовлення горщиків [13].

Цікаво, що М.О.Макаренко звернув увагу на легенди стосовно цього місця, згідно з якими городище зберігає якісь скарби, що залишили свого часу шведи. З північно-західного боку городища Каруновський (на жаль, особу встановити не вдалося) провів розкопки, внаслідок яких відкрив вхід до печери, але настільки вузький і глибокий, що за браком коштів роботу так до кінця і не довів. Ще раніше, за переказами, невідомі кілька разів намагалися щось знайти, відкрили ходи до печер, але знову ж таки спроби виявилися марними через нестачу повітря всередині. Про знахідки на городищі легенди не повідомляли.

Тож, навіть такий досвідчений археолог як М.О.Макаренко не обмежився суто науковим підходом до дослідження Замкового городища у Глинську і докладно розповів про місцеві легенди.

У 1927-1928 рр. археологічна експедиція співробітників Роменського окружного музею на чолі з М.М.Семенчиком провела обстеження пам'яток Верхнього Посулля. Окрім невеличкого звіту, було складено детальні плани усіх найбільших городищ і курганів регіону [14]. Серед них кілька було присвячено саме Замковому городищу у Глинську.

Тож, коли до М.М.Семенчика завітав П.Н.Федіна зі своєю проблемою, директор музею добре володів інформацією, проте самостійно прийняти будь-яке рішення не наважився і 9 жовтня 1928 р. листовно звернувся до Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК) Української Академії Наук за порадою, наголошуючи, що чутки про наявність скарбу на Замковому городищі ходять дуже активно і вже були спроби його розкопати. ВУАК дуже зацікавився цим повідомленням і 4 грудня 1928 р. надіслав відповідь за підписом голови ВУАК академіка О.П.Новицького і вченого секретаря В.Є.Козловської, в якій просив більш детально описати городище (місце розташування, план тощо) і окремо поінформувати, чи не знаходили там будь-яких решток матеріальної культури, що допомогло б визначити подальший план дій [15].

Так розпочалося листування, що тривало майже рік, в якому через незвичне звернення місцевого мешканця вирішувалася доля археологічних досліджень. 22 грудня 1928 р. М.М.Семенчик подав до ВУАК короткі відомості про Замкове городище, зокрема: “*один із острогів плато, на якому знаходиться Глинськ, гострим мисом іде понад правим берегом р.Сули; в трьох місцях мис цей розрізаний на окремі високі продовгуваті бугри. На 2-х останніх буграх і знаходиться городище. Самий цікавий середній бугор, він весь, особливо з країв, поритий неглибокими ямами. На городищі, особливо на схилах, трапляються шматки глиняного посуду, кістки та вугілля. Городище не заорюється*”. Як бачимо, цей опис значно відрізняється від того, що свого часу дав М.О.Макаренко. Щодо плану городища, М.М.Семенчик повідомив, що надіслав його через Укрнауку (також видавала відкриті листи на проведення археологічних досліджень і вимагала звітів) ще у 1927 р. [16].

На жаль, це повідомлення залишилося без відповіді і 18 травня 1929 р. М.М.Семенчик, посилаючись на чергове прохання П.Н.Федіни, знову звернувся до ВУАК з проханням про клопотання перед Укрнаукою щодо дозволу на проведення розкопок на Глинському городищі [17], а 28 травня - ще раз. Причому, в останньому листі деталізувався план робіт - розкопати не все городище, а лише ту його частину, на яку вказував П.Н.Федіна, тим самим “*розрядити атмосферу, що сгустилась навколо “скарбу”*”. Ці роботи музейні працівники планували провести самостійно, але не раніше липня 1929 р. [18].

Музей
18/V-1929р.
№ 104.

До ВУАКу.

Промодяшин С. Савунова Євдокия
Нестерович Федіна знов звернувся до
Музею з проханнями зробити розкопки
Глинського городища “Замков”, де, як
він заявив, похована дівчина і великий
скарб, і що він добре знає місце поховання.
Про це Музей Вам повідомив 9/V-28р.
№ 249. Отже Музей і просить Вас під-
нести клопотання через Укрнауку, аби
йому дали дозвіл провести розкопки
місця за вказівками П.Н. Федіни.

Зав. Музею
М.М. Семенчик

Ймовірно, М.М.Семенчик звернувся до Роменського ОВК з проханням про виділення коштів на проведення розкопок на Глинському городищі, а ті - до ВУАК за роз’ясненнями. Принаймні, 18 червня 1929 р. Роменський музей отримав листа від ВУАК, в якому висловлювалося кілька пропозицій:

по-перше, “щоб розвіяти всілякі чудернацькі чутки про величезні скарби [які]... роздратовують фантазію селян” - влаштувати кілька лекцій з відповідними науковими роз’ясненнями; по-друге, оскільки городище має наукове значення - його не можна досліджувати частинами, отже, за першої ж нагоди (вона так і не випала) і наявності фінансування ВУАК направить фахівця для проведення повноцінних розкопок; по-третє, відкликати прохання музею перед Роменським ОВК про виділення коштів [19]. Тож, фактично ВУАК просто відмахнувся від проблеми, яка постала перед співробітниками музею, а чутки про якісь “скарби” його мало бентежили, як і наполегливість місцевих мешканців щодо їхніх пошуків.

Та невдовзі П.Н.Федіна, не дочекавшись вирішення свого питання, поставив “крапку” на власний розсуд. 21 вересня 1929 р. Роменський окружний музей надіслав на адресу Харківської крайової комісії охорони пам’яток культури й природи Укрнауки повідомлення про те, що П.Н.Федіна без будь-якого дозволу “самочинно” провів розкопки на Глинському городищі, де викопав 4 ями на західному схилі вала “малого замка” і робить спроби продовжити роботи. Обурений таким ходом справи крайовий інспектор С.А.Таранушенко в офіційному зверненні до Роменського ОВК і музею наполягав на притягненні скарбошукача, який порушив постанову “Про охорону пам’яток культури і природи”, затверджену ВУЦВК та РНК УСРР 16 червня 1926 р. та інструкцію “Про скарби”, видану НКО, НКВС та НКФ УСРР 30 січня 1928 р., до карної відповідальності та вимагав взяти з порушника підписку про заборону проводити подібні роботи. Що ж до самого городища, то пропонувалося вжити заходів для його охорони [20].

З’ясувати подальшу долю П.Н.Федіни нам не вдалося, як не вдалося дізнатися про те, чи дійсно Глинське городище “Замок” зберігає “золоті скарби”. Проте, будь-які залишки матеріальної культури стародавніх часів мають велику наукову цінність, адже дозволяють простежити шлях розвитку людства, еволюцію його матеріальних надбань і естетичних уявлень.

На жаль, протягом останніх десятиліть з’явилася ціла армія археологів-аматорів, мета яких - пошук матеріально цінних речей, які потім продаються на “чорних” ринках за великі гроші. Решта ж знахідок просто викидається на смітник, у кращому разі - залишається на поверхні. Але з’ясувати їхнє первинне місцезнаходження, пояснити історію створення і особливості призначення вже неможливо - пам’ятка зникає назавжди. Так ми втрачаємо безцінні реліквії, якими б могли пишатися. Прикро розуміти, що навіть у важкі 20-ті роки ХХ ст. держава намагалася на законодавчому рівні захистити свої багатства, а нам знадобилося пройти шлях незалежності у майже два десятиліття, щоб нарешті прийняти закон про охорону археологічної спадщини.

1. Науковий архів Інституту археології НАН України. - Ф.ВУАК. - Спр.116/16. - Арк.5; Спр.116/17. - Арк.1; Спр.204/14. - Арк.1-5; Спр.686а. - Арк.68-70 та ін.

2. Німенко Н.А. Велет українознавства (До 125-річчя від дня народження Миколи Омеляновича Макаренка) // Сумська старовина. - 2002. - №X. - С.5-25; Вона ж. Пам’яткоохоронна діяльність М.О.Макаренка на Сумщині // Сумська старовина. - 2004. - №№XIII-XIV. - С.263-272.

3. Самоквасов Д.Я. Северянская земля и северяне по городищам и могилам. - М., 1908; Шевелев С.П. Вклад Д.Я.Самоквасова в изучение и охрану древностей Полтавской губернии // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею. - Ч.П. Археологія Полтавщини. - Полтава, 1991; *Он же*. Историк Русской земли. Жизнь и труды Д.Я.Самоквасова. - Курск, 1998.
4. Макаренко М. Орнаментація керамічних виробів в культурі городищ роменського типу // Niederlufv sbornik. - Praha, 1925. - S.323; Письмо в редакцію // Киевская старина. - 1902. - Март. - С.242; Макаренко Н. Отчет об археологических исследованиях в Полтавской губернии в 1906 г. // Известия Императорской археологической комиссии. - 1907. - Вып.22. - С.38-90; Нові документи до біографії М.О.Макаренка / Упорядкування та публікація Німенко Н.А. // Сумська старовина. - 2002. - №X. - С.27-32; Макаренко М. Городище "Монастирище". - К., 1925. - С.7.
5. Державний архів Сумської області. - Ф.6434. - Спр.24. - Арк.1-2, 5, 7; Спр.27. - Арк.1зв., 11; Спр.32. - Арк.1.
6. Фонди Роменського краєзнавчого музею (далі - РКМ). - Арх.16. - Арк.25.
7. Там само.
8. Там само. - Арк.25зв.
9. Шевелев С.П. Историк Русской земли. Жизнь и труды Д.Я.Самоквасова. - С.70.
10. Там само. - С.163.
11. Там само. - С.261, 264.
12. Макаренко Н. Городища и курганы Полтавской губернии: Сборник топографических сведений / Издание Полтавской ученой архивной комиссии. - Полтава, 1917.
13. Там само. - С.50-51.
14. 3 історії археологічних досліджень у Посуллі в 20-х роках ХХ ст. / Передмова, упорядкування та коментарі Н.А.Німенко, В.Б.Звагельський // Сумська старовина. - 2006. - №№XVIII-XIX. - С.180-206; 3 історії археологічних досліджень у Посуллі / Передмова, упорядкування та публікація Німенко Н.А., Звагельського В.Б // Там само. - 2007. - №№XXI-XXII. - С.160-174.
15. Фонди РКМ. - Арх.16. - Арк.26.
16. Там само. - Арк.27.
17. Там само. - Арк.31.
18. Там само. - Арк.29.
19. Там само. - Арк.28.
20. Там само. - Арк.30.

Німенко Н.А.

Мифические и реальные сокровища Глинского городища на Роменщине

На основе малоизвестных документов из коллекции Роменского краеведческого музея прослеживается история поисков сокровищ и научных исследований на Глинском городище "Замок" в конце 20-х годов ХХ в.

Nimenko N.A.

Mythical and real treasures of Glinskiy settlement in Romny region

The work deals with the unknown documents from the collection of Romny local lore museum on the basis of which we can observe the history of searching the treasures on Glinskiy settlement "Zamok" at the end of the twenties of the XXth century.

Отримано 11. 03. 2009